

Діяльність народного міністерства військових справ по формуванню та устрою Армії УНР (грудень 1917 р. — квітень 1918 р.)

Після надходження у Київ відомостей про більшовицький переворот у Петрограді та подій у Києві останніх днів жовтня 1917 р. до Української Центральної Ради (УЦР) перейшла уся повнота влади. Виконавчий орган останньої, Генеральний секретаріат (ГС), був доповнений сімома новими секретарствами, в тому числі й військових справ під керівництвом С. Петлюри. Оскільки в ніч на 1 листопада начальник Київської військової округи (КВО) зі своїм штабом, у віданні яких було усе військове керівництво, без попереднього повідомлення, залишили підлеглі установи, С. Петлюрі було доручено призначити нового начальника КВО. 2 листопада Генеральний секретаріат призначив підполковника В. Павленка на посаду виконуючого обов'язки командуючого КВО.

Головним завданням військового відомства стало відновлення постачання армії на фронті і в тилу. А у заяві голови військового секретаріату про вступ на посаду вказувалося, що на ньому лежить здійснення вищої військової влади в Україні, невтручання у розпорядження головнокомандуючих фронтами та визнання повноти їх влади. До компетенції голови військового секретарства належали усі військові розпорядження у тилу. Тобто, УЦР та її військове відомство стояли на позиції неухильного виконання своїх обов'язків на фронті і в тилу до початку мирних переговорів. Постанову про нагальну потребу припинення війни та підписання мирного договору український уряд ухвалив 9 листопада 1917 р.

Вже 6 листопада було оприлюднено домовленості представників Генерального секретаріату зі штабом Верховного головнокомандуючого — при ньому мав перебувати представ-

ник секретарства військових справ для узгодження роботи по українізації частин фронту та для забезпечення безпосереднього контакту військового секретарства зі штабом Главковерха. Ставка брала на себе зобов'язання по переведенню українських частин на Південно-Західний і Румунський fronti з інших фронтів, а також не заперечувала принцип територіальної комплектації військових частин. Було також досягнуто домовленості щодо схеми формування українських частин; фронтові українські комітети дорівнювалися у правовому відношенні до загальноармійських комітетів. Призначення начальників Київської та Одеської військових округів, а також вищого командного складу українських частин фронту мало відбуватися тільки за згодою ГС. Секретар військових справ отримував право, по згоді з командуванням, викликати на роботу до свого штабу офіцерів та інших співробітників. Від Ставки документ був підписаний заступником верховного головнокомандуючого генерал-лейтенантом М. Духоніним¹.

16 листопада 1917 р. був створений Генеральний штаб для координації дій усіх українських формувань на території України, а також для переведення українізованих частин в УНР з інших фронтів та організації національного війська за територіальним принципом. Очолив його генерал-майор Б. Бобровський.

Наступним кроком військового відомства стало об'єднання 23 листопада Південно-Західного та Румунського фронтів в один Український фронт. Одночасно український уряд брав на себе зобов'язання по переведенню усіх українських частин інших фронтів на Український з урахуванням загального військового стану перших². 4 грудня у відозві Генерального секретаріату про створення єдиного Українського фронту, підписаній В. Винниченко та С. Петлюрою, повідомлялось, що ГС через

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — К., 1996. — С. 393–394.

² Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — К., 1997. — С. 472.

неспроможність російського більшовицького уряду забезпечити стабільність фронту та загрозу його розвалу, бере на себе справу ведення переговорів про перемир'я у тісному контакті зі Ставкою верховного головнокомандуючого як технічним центром російської армії: «... Мир повинен бути встановлений негайно». Український уряд перебирав на себе функції постачання та забезпечення Українського фронту. В документі вказувалося і на підготовку реорганізації армії на демократичним принципах³.

Однак, зовнішньополітичні обставини змінювалися дуже швидко. У цей період різко загострилися відносини з Росією. Свідомо намагаючись уникнути конфлікту з новим більшовицьким урядом Радою Народних Комісарів (РНК), Центральна Рада неухильно втягувалася у збройне протистояння. Після обміну низкою документів 6 грудня, згідно відомого ультиматуму РНК, Україна опинилася у стані війни з радянською Росією.

На УІІ сесії УЦР В. Винниченко 13 грудня вказував, що військова справа, яка є опорою державного існування, знаходиться під пильною увагою, а військове секретарство працює над формуванням української армії для забезпечення утримання Українського фронту. Він також додав, що всі українські військові, що перебувають за межами краю, повертаються в Україну і з них формуються нові частини⁴. 15 грудня був створений Особливий комітет оборони України, до якого увійшли М. Порш, С. Петлюра та В. Єщенко, а 18 грудня командуючим українськими частинами, що протистояли більшовицьким військам, став полковник Ю. Капкан.

Проте, УЦР та її виконавчий орган виявилися неготовими до військової боротьби, яку їй нав'язали. 15 грудня генеральні секретарі В. Єщенко та С. Петлюра на засіданні ГС наголосили, що сил для боротьби з більшовизмом у них немає, становище з кожним днем стає все більш загрозливим. Трохи пізніше

³ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 501.

⁴ Там само. — Т. 2. — С. 19.

С. Петлюра знову доповідав українському урядові про брак українських частин та вимушене залучення військ дієвої армії для охорони кордонів Української Народної Республіки (УНР).

У цих обставинах С. Петлюра разом з командуючим КВО підполковником В. Павленком зробив спробу утворити дві боєздатні українські сердюцькі частини із залученням військових фахівців високого рангу. Наказ про формування I Сердюцької дивізії датується 7 грудня. II дивізія тільки почала складатися. Однак, ці кроки викликали хвилю критики з боку членів ГС та прем'єра В. Винниченка. В результаті конфлікту С. Петлюра пішов у відставку, В. Павленка на посаді начальника КВО замістив М. Шинкар, а сердюцькі частини 18 грудня були приведені до звичайного стану рядових частин російської армії⁵.

Був відсутнім належний зв'язок між генеральним секретарством військових справ, Генеральним штабом, КВО, командуючим українськими військами. Становище ускладнювалося діяльністю великої кількості різних військових комітетів і комісій, що діяли в армії. У доповідній записці начальника КВО до секретаря військових справ від 20 грудня 1917 р. вказувалося на відсутність необхідного військового апарату, що унеможливлювало виконання важливих постанов військової влади, так само і на загрозливий і заплутаний стан справ взагалі. Для виправлення ситуації ним пропонувалася наступна схема побудови системи оборони і охорони країни:

- Генеральний секретар військових справ очолює оборону і охорону краю, причому оборона поділяється на зовнішню та внутрішню. Зовнішня оборона належить до компетенції головнокомандуючого Українським фронтом, внутрішня і охорона порядку в округах — командуючого військовими округами, при яких створюються особливі польові штаби.
- Генеральний штаб при військовому секретарстві виконує обов'язки Головного та Генерального штабів. Оперативні

⁵ Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918 рр.). — К., 1996. — С. 16.

справи — відпрацювання загальних планів операцій, затвердження їх військовим секретарем — подаються головнокомандуючим фронту та військових округів до виконання. При відсутності таких оперативних планів уся оперативна частина фронтів доручається головнокомандуючому Українським фронтом, а в округах — командуючим військами.

- Командуючі військовими округами підпорядковуються безпосередньо секретарю військових справ та відповідним начальниками служб постачання. Права та обов'язки командуючих військами зберігалися за відповідною статтею Положення про польове управління військами Російської імперії.
- Для боротьби із анархією у розпорядженні командувачів округів мали бути спеціально виділені частини військ з фронту.
- Діловодство у військовій справі передавалося з різних комісій до відповідних польових штабів при командуючих округами⁶.

Невідомо чи був розглянутий і прийнятий цей план військовим керівництвом. Проте, наприкінці грудня М. Порш, який обійняв посаду військового секретаря після відставки С. Петлюри, знову повідомляв уряд про стан справ на фронті і в тилу і його висновок був невтішним — «армія з кожним днем розвалюється». Українізовані частини російського війська не виправдали покладених на них сподівань. В ході обговорення доповіді М. Порша О. Жуковський цілком слушно вказував, що перед ГС стоїть три головних завдання: перше — фронт, друге — боротьба з анархією і більшовиками та третє — організація нової армії. Він зазначив, що на теперішній момент зберегти фронт неможливо, тому «треба будувати армію на нових підставах, однією з них є платність армії». На його думку для її організації треба зберегти штаби фронтових корпусів, як гото-

⁶ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 46.

вий технічний апарат, і за півтора — два місяці можна буде мати невелику, але міцну армію у 100 тисяч осіб. Окрім цього, негайно треба було приступити до розробки нового армійського статуту. Цей документ, перш за все, мав забезпечити невтручання військових частин у політичні перевороти. Ця ідея була ухвалена у такому формулюванні: «...приступити до організації добровольческої армії на платних підставах, яко начаток міліційної армії»⁷. Відповідний проект був представлений М. Поршем Генеральному секретаріату 30 грудня. У документі збройні сили називалися «українська міліційна армія» і мали формуватися на основі гайдамацьких корпусів, як кадрів інструкторів армії⁸.

У грудні місяці секретарство військових справ впровадило зміни у військову форму (були затверджені С. Петлюрою 17 грудня). За основу було взяте військове обмундирування російської армії із певними змінами — відмовилися від застосування погонів та петлиць; вид зброї та номер частини позначалися на комірці. А оскільки були скасовані звання і чини, особливим шевроном на рукаві позначалася тільки посада військового (козака). Зовнішньою відміною козака від військових інших країн стала спеціальна нашивка у кутах коміру у вигляді трикутника синього кольору з жовтою смугою по краях, на якому позначалося також вид зброї і номер або назва частини. Посада козака мала позначатися шевронами срібного галуна, що нашивалися на правому рукаві вище ліктя. Шеврони мали відмінності за військовими посадами⁹. До забезпечення новою формою усі співробітники військового міністерства та військові КВО мали носити на лівому рукаві блакитну перев'язь. Старшини додатково мали на цій перев'язі срібний галун¹⁰.

⁷ Українська Центральна Рада... Т. 2. — С. 68–69.

⁸ Там само. — С. 79.

⁹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 11. — Арк. 44–45.

¹⁰ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 2; Спр. 12. — Арк. 27.

Закон «Про утворення Українського Народного Війська» був ухвалений 3 січня 1918 р. Документом передбачалося створення війська «для оборони рідного краю від зовнішнього нападу», для чого секретарство військових справ мало розробити ще один законопроект — про народну міліцію. До його впровадження останнє мало негайно приступити до набору кадрів інструкторів, завданням яких було створення народної міліції УНР. Інструктори об'єднувалися в окремі військові частини — сотні, курені, полки, дивізії, корпуси — за територіальним принципом та набиралися на умовах вільного найму на певний строк із платою у 100 карб. на місяць із повним утримання. Проектом передбачався набір інструкторів з чоловіків не молодше 19 років, які формувалися у три корпуси відповідно до трьох військових округів — Київського (Київщина, Поділля, Волинь), Харківського (Харківщина, Чернігівщина, Полтавщина) і Одеського (Херсонщина, Катеринославщина, Таврія). Одночасно військове міністерство приступало до демобілізації колишньої російської армії, після закінчення якої регулярна армія скасовувалася. Завданням корпусів, що формувалися, була охорона Республіки «від всяких зовнішніх нападів». Для проведення цієї роботи передбачалося асигнувати 400 млн. карбованців. На військове секретарство покладалося вироблення відповідних штатів і кошторисів для подання їх на затвердження¹¹.

Цей закон виглядає досить дивним, зважаючи на той факт, що УНР перебувала у стані війни з Росією. Більшовицькі війська розпочали наступ по території України 25 грудня і, не зустрічаючи організованого спротиву, все ближче підходили до Києва. Симптоматичними були й виступи Є. Нероновича та М. Рафеса при обговоренні законопроекту, які висловили своє повне «нерозуміння» для чого треба створювати армію, якщо у Брест-Литовському йдуть мирні переговори. Аргументом М. Порша на захист документу стало твердження, що в процесі

¹¹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 88–91.

стихійної демобілізації треба зберегти військове майно та врятувати армію, а не оборона України від зовнішньої агресії.

6 січня військовий секретар доповідав Малій Раді про створення партизанських та добровольчих загонів, на які тільки, за його словами, і можна зараз покластися в умовах повного розкладу регулярної армії. Повідомив він і про відновлення посади генерал-квартирмейстера при штабі КВО на основі вже існуючого апарату. Військові частини, що прибували з фронту, після реорганізації по вилученню непевного елемента, поповнювали лави української армії. М. Порш також закликав докласти усі можливі зусилля для формування дійсно дисциплінованої армії¹².

Але спротив українських сил був слабким, частина з них взагалі оголошувала нейтралітет. Як вказують автори колективної монографії «Військове будівництво в Україні у XX столітті...», «захоплення українізацією військових частин без належного організаційного підкріплення на ділі виявилось безрезультатною втратою часу: в перших же зіткненнях із російськими частинами українські підрозділи виявилися деморалізованими, розпороченими і небоєздатними»¹³. Тим не менш закон УЦР, який в документах, ще раз звернемо на це увагу, має назву «Про утворення Українського Народного Війська», підтверджує курс Центральної Ради на формування саме «народної міліції», а не регулярних військових частин, як можна було б сподіватися, та початок «керованої» українською владою демобілізації старої армії. IV Універсал УЦР знову констатував, що армія має демобілізуватися, а після підписання мирного договору взагалі розпущена. Замість неї на службі «робочого народу», вказувалось у документі, постане народна міліція¹⁴. Зрештою, Цент-

¹² Там само. — Т. 2. — С. 94–95.

¹³ Військове будівництво в Україні у XX столітті: історичний нарис, події, портрети. — К., 2001. — С. 49.

¹⁴ Українська Центральна Рада. — Т. 2. — С. 103.

ральна Рада та український уряд змушені були залишити Київ 26 січня 1918 р.

Отже, розрахунок українського уряду та його військового відомства на бойову силу українізованих частин російської армії, відмова від формування армійських частин з свідомих українських військових та курс на перехід від регулярної армії до народної міліції виявилися хибними.

29 січня 1918 р. у селі Ситняки, за 65 кілометрів від Києва, де опинилася після відходу зі столиці частина міністрів, членів УЦР та її голова М. Грушевський, було проведено спільне засідання, на якому О. Жуковський, на той момент товариш військового міністра, погодився взяти на себе обов'язки міністра^{*, 15}. Тоді ж на нараді командирів окремих частин, що перебували у районі містечка Ігнатівка, було вирішено об'єднати розпорошені сили в один військовий підрозділ, що дістав назву Окремого Запорізького загону під командуванням генерала К. Прісовського. Він складався з трьох куренів (полків). Окремо існував Гайдамацький кіш Слобідської України, до якого увійшли вільні козаки М. Ковенка. Із залишків артилерії утворили гарматний дивізіон під командуванням полковника О. Алмазова¹⁶. Ці військові частини започаткували формування нової української армії.

За свідченням О. Жуковського, до евакуації з Києва у військовому відомстві працювало біля 400 співробітників, з Києва вийшло 20¹⁷. Серед них не було міністра військових справ А. Немоловського, який займав цю посаду лише кілька днів, з 18 січня 1918 р. Залишилися у столиці начальник Генерального штабу генерал Б. Бобровський з підлеглими, а також більшість

* Офіційно О. Жуковський був призначений на посаду 12 лютого 1918 р.

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3543. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 28.

¹⁶ Стефанів З. Українські збройні сили 1917–1921 рр. — Ч. 1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. — Б. м., 1947. — С. 41.

¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3543. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 33 зв.

працівників штабу КВО. За відомостями дослідника Я. Тинченка, серед цих 20-ох, окрім О. Жуковського, були начальник канцелярії матрос С. Письменний, який встиг евакуювати усі військову казну, начальник оперативного відділу Генерального штабу О. Сливинський, генерал В. Бронський та капітан Максимович¹⁸. Отже, новому керівнику довелося фактично все починати з нуля.

Вже 30 січня міністр виступив з військовою програмою, яка передбачала: призначення одного командуючого всіма військовими силами, що вийшли з Києва; формування з них трьох груп — загонів; організацію сторожової охорони на залізничних коліях та шосейних шляхах (вже 10 лютого О. Жуковський доповідав РНМ про призначення комендантів на залізничних станціях з уповноваженнями організувати залізничну міліцію*)¹⁹; запровадження суворої дисципліни і субординації у військах.

У рамках цієї програми було здійснено низку заходів — зорганізований похідний штаб, виданий наказ про скасування усіх комітетів у військових частинах, гарнізонах і штабах; підготовлений статут про право вступу до армії та платню за військову службу. Було також створене центральне бюро по набору поповнення до військових частин; почало діяти управління постачання фронту; проводилося призначення керівників головних управлінь; набиралися фахівці. Міністр особисто почав розробляти головні військові статутні документи та інструкції.

У докладі О. Жуковського українському урядові від 8 лютого повідомлялося, що у розпорядженні військового міністерства було тільки коло 2 тисяч військових та оперативний штаб²⁰. 12 лютого 1918 р. він підписав наказ про створення Генераль-

¹⁸ Тинченко Я. Українські збройні сили березень 1917 — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — К., 2009. — С. 195.

* До 15 квітня було сформовано 4 залізничні охоронні сотні.

¹⁹ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 163.

²⁰ Там само. — Т. 2. — С. 157.

ного штабу на чолі з генералом О. Осецьким, 15 лютого — про створення управління постачання армії. Зважаючи на падіння дисципліни у військових частинах, особливим розпорядженням приписувалося дотримуватися суворої субординації. Цікаво, що вказувалося навіть на обов'язок козаків стояти струнко при отриманні наказів, їх повторенні та поведженні зі старшими за званням гідно. Документом підкреслювалося, що у час, коли перед армією стоїть завдання рятування краю від ворога, безлад і порушення військової дисципліни та порядків є неприпустимими²¹. Окремо було приділено увагу щодо чіткого застосування впроваджених раніше військових рангів — хорунжий, півсотенний, сотенний, курінний, осавул, полковник, отаман. Намагалось військове міністерство боротися із випадками грабування вояками як державного, так і приватного майна. 14 лютого за підписом міністра вийшов наказ про сувору відповідальність українських козаків та старшин у разі порушення прав громадян УНР, насильство та інші протиправні дії²².

Підписання Брестського мирного договору між країнами Четверного союзу та УНР, звернення УЦР по військову допомогу до Німеччини та Австро-Угорщини, повернення української влади до Києва у перших числах березня 1918 р. поклали початок новому етапу діяльності Центральної Ради та її виконавчого органу у військовій сфері. Міністерство розпочало складний процес формування української армії. Новий проект її створення (середина березня 1918 р.) містив наступні положення:

проведення теоретичної і практичної роботи для встановлення принципів організації нової армії;

підготовка для неї нових, переклад та модернізація старих статутів, положень та інструкцій;

встановлення меж корпусних, дивізійних, полкових округів та їх комплектація;

²¹ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 111.

²² Там само. — Арк. 5.

розробка плану дислокації військових підрозділів;
складання мережі призивних пунктів та відновлення облікового апарату.

У практичній площині документ передбачав поступове впровадження в життя послідовного розгортання армії, починаючи від розміщення військових частин у місцях дислокації із збереженням невеликих старих частин та доведення їх кількісного складу до повних штатів в умовах мирного часу. Спочатку це стосувалося офіцерського та унтер-офіцерського складу, згодом — повного складу за штатним розписом²³.

9 березня в урядовому засіданні О. Жуковський пояснював, що його відомством проводиться активна робота по створенню Осібної армії, яка включатиме 8 корпусів (по одному у кожній губернії). Міністр доповів принципи, за якими йшла організація інструкторської школи, а також управлінь губернських комендантів. На його думку, тільки після завершення цієї роботи можна буде приступати до першого військового призову²⁴.

Більш докладний звіт військовий міністр зробив 15 березня, вказавши на формування відділів управління по усіх військових галузях, утворення технічного апарату на місцях у формі губернських і повітових комендантів, на яких покладалася робота з обліку військових та формування корпусів. Для підготовки офіцерського складу створювалася інструкторська школа, що мала підготувати 1200 фахівців. Вже 1 травня Інструкторська школа старшин, що відкрилася у Києві 14 березня під командуванням О. Астаф'єва, випустила перші 763 перепідготовлені фахові кадри від хорунжих до осавулів²⁵. У планах міністерства було й відкриття Академії Генерального штабу. 22 березня 1918 р. оголошено текст військової присяги.

Цікаво, що говорячи про призив 1920 р. та додатковий 1919 р., О. Жуковський у докладі спеціально підкреслив, що це

²³ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26.

²⁴ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 188.

²⁵ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 203.

не означає створення постійної армії і не суперечить принципу міліційної армії. Він також додав, що армія формується на демократичних засадах, тобто субординація торкається тільки суто військової служби, поза якою усі військові користуються однаковими правами. Отже, керівник військового відомства, фактично працюючи над формуванням національних збройних сил, змушений був робити певні «реверанси» у бік інших членів уряду, стверджуючи, що міністерство не відступає від положення про «міліційну» армію, проголошеного законом 3 січня 1918 р.

Після обговорення доповіді військовому очільнику було доручено представити відповідні законопроекти на затвердження УЦР, а для інструкторської школи відкрили кредит у майже 762 тисячі руб.²⁶. Урядова декларація від 24 березня 1918 р. визначила завдання військового міністерства у формуванні на демократичних принципах регулярної армії з пізнішим переформуванням її на міліційну²⁷. Отже, український уряд ще наприкінці березня не спромігся відмовитися від ідеї побудови армії на «міліційній основі».

Одночасно із заходами по створенню українських збройних сил з березня 1918 р. керівництвом військового міністерства була розпочата робота по приведення до ладу внутрішньої структури відомства. До формування Головного управління Генерального штабу, очолюваного підполковником О. Сливинським, як свідчать документи, приступили 10 березня. Воно поділялося на кілька великих підрозділів. 1-е отаман-квартирмейстерство, очолюване генералом Л. Дроздовським, займалося складною та відповідальною роботою по підтриманню зв'язку з військами союзників та їх командуванням, що знаходилися на території України. До його компетенції входила оперативна робота, розвідка у районах підконтрольних більшовикам та спостереження за Румунією. Займалося це управління розробкою

²⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 207.

²⁷ Там само. — Т. 2. — С. 228.

інструкцій, а також питаннями з'ясування значення для УНР Криму, Чорного моря та Чорноморського флоту.

2-е отаман-квартирмейстерство під керівництвом полковника М. Какуріна розробляло загальні положення формування армії, статут про військовий обов'язок, проект поділу України на корпусні та дивізійні округи, план дислокації військових частин. Оперативне керівництво військовими частинами, перебуваючи на фронті, здійснював Штаб армії.

У 20-х числах березня відповідним наказом міністра при Головному управлінні Генерального штабу створювався Комітет по формуванню та організації армії. Його завданням стала розробка штатів корпусних та дивізійних штабів з урахуванням обліково-призовних органів; підготовка переходу до комплектування армії за територіальним принципом; складання проекту формування армії; встановлення компетенції та взаємодії вищих управлінь військового міністерства та зв'язок з нижчими інстанціями.

До складу комітету входили два отамани-квартирмейстери Генерального штабу (чи їх представники), начальник Головного гарматного управління, помічник начальника Головного штабу, представники Генерального, Головного штабів, Головної шкільної управи, Головної військово-санітарної управи, Військово-юридичної управи, Головного управління повітряного флоту (або його представник), інспектори гарматної частини, Головного управління по ремонту армії, отаман Київської міської бригади та начальник його штабу, а також, за призначенням військового міністра, отамани корпусів, дивізій, штабів. До комітету мали ще увійти представники міністерства внутрішніх справ, земельних справ та освіти. Загальне керування діяльністю комітету покладалося на начальника Генерального штабу. Члени комітету мали зібратися на своє перше засідання 22 березня у Головному управлінні Генерального штабу. Його головою призначався отаман М. Дроздовський²⁸. Пленарні засідання комісії

²⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 42.

скликалися начальником Генерального штабу. 22 березня 1918 р. також було оголошено текст військової присяги.

Початком роботи по формуванню української армії стало збереження найбільш дієздатних військових управлінь та частин, що в умовах загальної розрухи і анархії, за своїми бойовими традиціями та досягненнями мали скласти надійний фундамент майбутньої армії²⁹. Так, наказом від 27 березня усі військові частини, інституції, установи і управління поділялися на дві категорії. Перша — це ті, що не були скасовані українською владою та продовжили свою діяльність. Друга — частини і установи, що організовувалися³⁰.

У цей же час були затверджені списки військових штабів, управлінь і частин, що залишалися на утриманні, як основа майбутньої української армії*. Зберігалися й технічні військові частини — панцирні дивізіони, автомобільні роти та майстерні, інженерні полки, понтонні курені, радіодивізіони тощо. До видання відповідного розпорядження військові підрозділи зберігали старі назви і номери. Для виконання цього наказу отаману постачання надавався кредит на утримання військових підрозділів. Цим же документом діючим отаманам корпусів передавалася уся повнота влади в округах по відношенню до розташованих в окрузі військових частин і інституцій. Їм також підлягали й губернські комісари. Особливу увагу вони мали звернути на охорону та збір державного майна. Планувалося передати до відомства окружних отаманів й усі обліково-призивні органи та створити інструкторські курси підстаршин для підготовки піхотинців, кавалеристів і гарматників³¹.

Були розроблені основи організації військових одиниць:

²⁹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 25.

³⁰ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 68.

* До одного з перших списків увійшли окремі підрозділи 10-го, 31-го, 25-го армійських корпусів, 2-ої гарматної бригади. (ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 23–23 зв.).

³¹ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 2–3.

Корпус як основна маневрова бойова одиниця.

Піхотна дивізія у складі 16 батальйонів та двох запасних батальйонів — 4 полки по 4 батальйони у мирний час та 4 полки по 3 батальйони — у військовий. У складі полку мала бути кулеметна рота (16 кулеметів у мирний час та 32 — у військовий). Рота у мирний час складалася з 119 багнетів, у військовий — з 237.

Артилерійський полк, як основна тактична бойова одиниця (під керівництвом інспектора артилерійського корпусу). Польовий полк у складі двох легких батарей і однієї гаубичної. Полки важкої артилерії двох типів: 1) 6-дюймові важкі гаубиці та 42 лінійні довгі гармати. Кількість гармат у батареях усіх типів — 4. Загальна кількість артилерії в корпусі — 144 гармати; 2) артилерія спеціального призначення, що складається з протиповітроплавного дивізіону у кількості 3-х батарей по 4 гармати. У мирний час при корпусі мав формуватися мінометний полк з 24-х гармат. Окремі корпуси передбачалося забезпечити гірською артилерією.

Як вказує у своїй монографії Я. Тинченко, через захоплення навесні 1918 р. німецькими військами артилерійських складів, стало неможливо отримати гармати для формування артилерійських частин. Тому організація української артилерії обмежилася лише підготовкою старшинських кадрів³².

Був збережений попередній принцип організації кінноти. Полк складався з 4-х ескадронів; у складі кінної дивізії мало бути по одному самокатному батальйону 4-ротного складу. У кожній дивізії — окремий артилерійський полк з двох кінногірських батальйонів та легкогаубичної батареї (12 гармат)³³. До кінця квітня 1918 р., за даними Я. Тинченка, кіннота Армії УНР складалася з трьох кінних дивізій. До них були включені військові частини російської армії.

³² Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 337.

³³ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26.

1-ша кінна дивізія на початку березня формувалася на базі 9-ої кавалерійської дивізії, двох гусарських та уланського полків і мала у своєму складі чотири кінно-козачих, драгунський та гусарський полки. 15-ий гусарський Український полк був включений у квітні місяці.

3-тя кінна дивізія — з особового складу 10-ої Кавказької дивізії. 29 квітня до неї увійшов 9-ий козачий Тираспільський полк.

4-та кінна дивізія — з кадрів 12-ої Кавказької дивізії, до неї були також включені кінно-козачий та драгунський полки³⁴.

У середині квітня були підготовлені та видані програми по підготовці інструкторів гарматників, кінноти, піхоти, які передбачали викладання основних положень про державний устрій України, завдання козаків, розуміння складу і принципу організації армії, види військ, військові чини та ін. Підготовка кадрів військових складалася з вивчення внутрішньої, гарнізонної, муштрової та польової служб, стрільби, розвідки та спеціальних знань з матеріальної частини відповідних видів військ³⁵.

До 15 квітня був виданий реєстр армійських корпусів, піших, кінних та стрілецьких дивізій російської армії, що залишалися в українській армії із зазначенням штатів полків, гарматних бригад і мортирних дивізіонів. До реєстру були внесені і вже існуючі українські військові частини. Усі призначення робитися відповідно до тимчасового Статуту Осібної Армії УНР*,³⁶. Вівся також розподіл армійських підрозділів між частинами Армії УНР.

³⁴ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 305–336.

³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 51.

* Українські військові частини, що вели бойові дії проти більшовиків, зводилися у добровольчу «Осібну армію», статут якої був затверджений О. Жуковським 10 лютого 1918 р. Документом передбачалося її негайне розформування після закінчення військових дій.

³⁶ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 30.

Одночасно зберігалися місцеві військові установи — управління місцевих бригад, повітові військові начальники, завдяки чому продовжували діяти обліково-призивні установи.

До кінця квітня 1918 р. розробка постійних штатів усіх управлінь, установ, стройових частин армії та положень про їх службу завершені не були. Ця робота продовжилася за часів Гетьманату. Остаточний реєстр військових підрозділів російської армії, що включалися до Армії Української Держави було видано 25 травня³⁷.

Паралельно створювалися спеціальні технічні військові частини. Згідно загального плану формування української армії при корпусі мали бути:

- полк корпусної кінноти 4-ескадронного складу;
- інженерний полк у складі 2-х батарея (1-ша батарея з трьох інженерних та однієї шляхо-мостової роти; 2-га батарея з телеграфною та прожекторною ротами);
- автомобільна рота з 4-ох кулеметних та 2-ох гарматних броньовиків;
- радіо-телеграфний дивізіон з 7-и станцій, у тому числі інформаційної та радіо;
- авіаційний дивізіон (у складі 39-ти літаків та загонів винищувачів, розвідувального та артилерійського); для потреб артилерійського спостереження і розвідки — повітроплавний дивізіон (3 прив'язних апарати).

Передбачалося також сформувати по одному понтонному батальйону на чотири корпуси і по одному залізничному батальйону на два корпуси³⁸. Зберігалися старі хімічні військові інституції — хімічна та біологічна лабораторії, наукова проти-газова частина у Києві, старшинські курси протигазової справи, майстерня з ремонту протигазів³⁹. Таким чином, кожен армійський корпус забезпечувався технічними засобами⁴⁰.

³⁷ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 203.

³⁸ ЦДАВО України. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26–27.

³⁹ Там само. — Оп. 2. — Спр. 42. — Арк. 25.

⁴⁰ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 65.

Для полегшення справи військове міністерство рекомендувало скористатися існуючими частинами і їх майном, тобто замість формування нових, йшов процес переустрою визначених частин зі складу військ Південно-Західного і Румунського фронтів. Такий план давав переваги у збереженні кадрів спеціалістів для поповнення та розгортання спеціальних частин. Одночасно засновувалися й учбово-кадрові технічні частини, які мали дбати про підготовку необхідних спеціалістів разом із загальновійськовою освітою. Планувалося відкрити технічно-інструкторську школу.

Головним інспектором військово-технічних частин був підготовлений та затверджений перелік існуючих військових частин, що включалися до процесу складання нових⁴¹, а також вироблені реєстри і штати спеціальних технічних військових частин, учбово-кадрових рот, інструкторських шкіл, технічних парків, майстерень та їх штабів.

В результаті цієї роботи було збережено за скороченими штатами вісім інженерних полків, два понтонних батальйони, вісім автомобільних рот та зведена учбова автомобільна рота, вісім поїздів-майстерень для потреб автомобільних рот та автомобільних броневи дивізіонів, вісім броневи дивізіонів та двадцять вісім радіостанцій. У повітряно-військовій ланці — збережено три авіаційні і дві повітроплавні інспекції із існуючими при них парками машин, вісім авіаційних дивізіонів, чотири корпусних повітроплавних загонів. За оцінками військового міністерства доби Гетьманату така кількість мала забезпечити майбутню армії на 75%⁴².

Начальникам і командирам усіх підрозділів доручалося (наказ від 27 березня) передати до Генерального штабу на затвердження установчі документи та списки особового складу. Після проведення необхідних призначень діючими визнавалися лише затверджені. Подальше комплектування особового складу

⁴¹ Там само. — Арк. 65–66.

⁴² Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 25.

армії мав робити Головний штаб, в тому числі і за поданням командирів окремих частин. Наказом також затверджувалися частини, управління та інституції, що несли службу на користь УНР з часу їх створення⁴³.

З метою залучення кадрів, військових частин, управлінь і штабів до майбутніх формувань української армії 1 квітня 1918 р. було видано наказ про збереження управлінь штабів, корпусів, дивізій і муштрових частин, а також отаманів і старшин. Останні вважалися виконуючими обов'язки до призначення Головного штабу, який мав у короткий строк розглянути кандидатури офіцерів, звертаючи особливу увагу на ті кандидатури, що брали участь у війні з більшовиками, затвердити їх, або призначити нових. Усім старшинам-українцям, що залишалися без призначень пропонувалося подати заяви до Головного штабу.

Старшинам старої російської армії, що висловили бажання служити в українській армії, пропонувалося подати про себе відомості у Головний штаб для формування кандидатських списків. В анкеті треба було вказати як особисті відомості про вік, місце народження, національність, так і свідчення про освіту, місця служби, військову посаду, поранення (наказ від 8 березня 1918 р.)⁴⁴.

Стихійна масова демобілізація вивільнила велику кількість офіцерів колишньої російської армії, в основному середньої і молодшої ланки. Через нестачу національних офіцерських кадрів було збережено за зменшеними штатами офіцерські кадри восьми штабів корпусів, десяти піхотних дивізій, чотирьох кавалерійських дивізій з артилерією, а також кадри 31-ої важкої батареї разом з майном⁴⁵.

Останнім кроком української влади доби Центральної Ради у сфері військового будівництва стала ухвала урядом низки зако-

⁴³ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 68, 72.

⁴⁴ Там само. — Арк. 37.

⁴⁵ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 25.

нопроектів. Перший, від 24 квітня, — про загальні основи формування Української армії — був розроблений мобілізаційним відділом Генерального штабу на початку квітня 1918 р. Ним передбачалося формування армії УНР на основі загального військового обов'язку та окреслювалося коло питань мобілізаційних заходів. На його основі військовим міністерством був підготовлений законопроект «Загальні підстави військової служби». Другий закон (від 24 квітня) — «Про старшин і козаків та відносини між ними». Через два дні, 26 квітня, РНМ ухвалила закон про політично-правове становище військових⁴⁶.

Результатом роботи військового міністерства у 1918 р. стало формування української армії у складі 8-ми армійських корпусів. Їх командирами 17 квітня були призначені генерал-майори російської армії, учасники бойових дій I Світової війни: І. Мартинюк — Київського, С. Дядюша — Волинського, В. Клименко — Подільського, Ф. Колодій — Одеського, О. Дорошкевич — Чернігівського, О. Осецький — Полтавського, Г. Васильченко — Катеринославського корпусів. До того ж в Армії УНР існували дві окремі піхотні бригади, чотири кавалерійських дивізії та окрема кавалерійська бригада. Строк розгортання армії, відповідно до розроблених штатів, визначався червнем—липнем 1918 р. Отже, було не тільки розроблено і ухвалено план формування національної армії за територіальним принципом у такому вигляді структура української армії була схвалена гетьманом П. Скоропадським у травні місяці, з перенесенням строку розгортання на грудень 1918 р. — січень 1919 р.

Ще одним важливим напрямком роботи військового міністерства було забезпечення майбутньої армії матеріальними засобами. Відповідно до наказу міністра О. Жуковського від 5 березня 1918 р. усе майно військових штабів, управлінь, частин, установ та складів переходило у власність УНР. Воно мало використовуватися виключно українськими військовими частинами та загонами, сформованими для охорони порядку і вій-

⁴⁶ Українська Центральна Рада... — Т. 2. — С. 304, 311.

ськового майна за відповідними розпорядженнями начальників з правами командира полку. Самочинно захоплене майно треба було негайно повернути на військові склади та взятє на облік⁴⁷.

Відпрацьовувалися тимчасові штати корпусних, дивізійних та полкових складів, що відкривалися за для зберігання майна з відповідних військових частин, управлінь, установ Південно-Західного фронту у процесі часткової та повної демобілізації.

Складним завданням виявилось поповнення армії кіньми відповідного гатунку та у необхідній кількості. Зрозуміло, що головним джерелом став кінський склад російської армії, який після розвалу фронту був розпорошений майже по всій території України. Військове міністерство взяло кредити для організації восьми корпусних ремонтних бригад, восьми корпусних ремонтних комісій та 9-го ремонтного депо із спеціальною комісією для Таврії, що мали у межах корпусних округів відбирати коней для своїх потреб. Для відновлення коней відповідних військових підрозділів було збережено запасні кавалерійські частини, а саме два кавказькі полки за скороченими штатами⁴⁸.

Окремо, для забезпечення вчасної передислокації армійських підрозділів, управлінням начальника військових сполучень було відновлено управління завідуючих переміщенням військ Київського, Одеського, Харківського та Гомельського районів, поновилися й військові переміщення залізницею. Був підготовлений проект створення продовольчих пунктів, а також сформовані робітничі бригади по 250 осіб для дорожніх робіт⁴⁹.

Міністр військових справ О. Жуковський приділив пильну увагу створенню Окремого корпусу кордонної охорони, що підпорядковувався міністерству шляхів. Передбачалось, що у його складі буде дев'ять бригад кордонної охорони та одна

⁴⁷ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 25.

⁴⁸ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 26.

⁴⁹ Там само. — Арк. 28–29.

учбова. Начальником корпусу з березня 1918 р. став полковник В. Желяхівський⁵⁰.

Одночасно із заходами по створенню національної армії перед військовим міністерством стояло завдання проведення демобілізації військових формувань Південно-Західного і Румунського фронтів. Ще 29 листопада ГС був обговорений і ухвалений законопроект про демобілізацію, а 19 грудня 1917 р. Мала Рада прийняла закон про демобілізаційний комітет⁵¹. Однак, практично, тільки у лютому 1918 р. військове міністерство впритул підійшло до цього питання.

У зв'язку із демобілізацією армії та перебудовою її на добровольчу «народну міліцію» 9 лютого 1918 р. наказом військового міністра фронтові, армійські, корпусні, дивізійні та інші військові ради фронту і тилу розпускалися. Усі документи та гроші передавалися комісарам Південно-Західного та Румунського фронтів. Діючими залишалися лише фронтові комісари⁵². Вже через три дні, 12 лютого, голова демобілізаційної комісії Південно-Західного фронту мав передати отаману К. Прісовському (командиру Окремого Запорізького загону) усі матеріали та гроші установи відповідно до наказу по військовому міністерству⁵³.

Для продовження роботи по демобілізації армій Південно-Західного і Румунського фронтів, а також штатів, управлінь, частин тилу та інших установ у складі Генерального штабу 5 березня утворювався демобілізаційний відділ, обов'язки начальника якого тимчасово виконував Ф. Кудря⁵⁴. Він складався з підрозділів: загальний відділ, інженерна, санітарна, ветеринарна і гарматна управи та інтендантське управління. Новий підрозділ видав демобілізацією армій всієї України та розформуванням

⁵⁰ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 348.

⁵¹ Українська Центральна Рада... — Т. 1. — С. 486; Т. 2. — С. 49.

⁵² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 2–3 зв.

⁵³ Там само. — Арк. 105.

⁵⁴ Там само. — Оп. 2. — Спр. 30. — Арк. 10.

військових частин і установ. Під його керівництвом здійснювалися збір та охорона демобілізаційними органами, при підтримці губернських і повітових комендантів, військового майна. Матеріальні засоби, зброя штабів, управлінь, частин, установ оголошувалося власністю УНР.

При Головних начальниках постачання Південно-Західного і Румунського фронтів створювалися демобілізаційні комісії, підзвітні демобілізаційному відділу Генерального штабу. Для згортання роботи штабів, органів постачання та інших установ у їх складі організовувалися ліквідаційні комісії, що підпорядковувалися демобілізаційним комісіям. До складу останніх мали увійти урядовці польового контролю у повному складі.

На демобілізаційні органи покладалося завдання збирання військового майна, організація його надійної охорони, підрахунок зібраних грошей та матеріальних цінностей, заснування тимчасових складів, припинення грабежів. Звіти про роботу надсилалися повітовим та головному інтенданту двічі на місяць⁵⁵. Для охорони зібраного військового майна демобілізаційним комісіям надавалося право створювати спеціальні команди на підставі статуту по формуванню військ для охорони порядку у повітах. Фінансування роботи демобілізаційних комісій здійснювалося військовим міністерством.

Водночас командирам не демобілізованих частин було видано розпорядження негайно зв'язатися із Генеральним штабом для отримання необхідних вказівок. Попереджалося про неприпустимість формування нових бойових одиниць без узгодження із військовим міністерством та судову відповідальність за самочинні формування⁵⁶.

Спочатку планувалося, що демобілізація завершиться ще до 10 лютого 1918 р., однак, як зазначається у наказі по військовому міністерству від 7 березня, на Південно-Західному та Румунському фронтах залишалося ще багато не демобілізованих

⁵⁵ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 39. — Арк. 45–47.

⁵⁶ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 36 зв.

частин. 28 березня О. Жуковський знов звертається до командирів частин Румунського фронту з наказом негайно приступити до демобілізації та розформувати військові підрозділи, нагадуючи про порядок демобілізації та про той факт, що усі військові установи та частини є скасованими з 10 лютого⁵⁷. Штаб самого Румунського фронту був розформований та переданий до ліквідаційної комісії під головуванням отамана В. Тальгрена (колишнього помічника начальника постачання Румунського фронту) 5 березня⁵⁸.

З 28 лютого припинялося фінансування військових частин колишньої російської армії. Службовці, що залишалися для роботи по демобілізації та розформуванню частин і установ мали отримувати з 1 березня 1918 р. платню як за гарнізонну службу відповідно до статуту Осібної армії УНР. А відповідним наказом (від 27 березня) усі старшини, військові лікарі, урядовці, священники та козаки вважалися увільненими з військової служби з 12 лютого 1918 р., окрім тих, що залишалися у нерозформованих військових частинах і установах. Звільнені зі служби отримували документи на місці від командування військової частини, або повітового коменданта. Ті ж, хто мав право оформити пенсію, повинен був звернутися до Головного пенсійного управління Головного штабу⁵⁹. Звільнені військові, посадовці, священники, лікарі при бажанні продовжити службу в українській армії мали право подати відповідні документи до Головного штабу безпосередньо, або через повітових комендантів.

Одночасно у березні розпочалася кампанія по увільненню у запас тих військових, які останні місяці не служили у діючих частинах, перебуваючи у відпустках⁶⁰. Відповідно до розпорядження РНМ від 5 березня 1918 р. видача пайків військово-

⁵⁷ Там само. — Арк. 78.

⁵⁸ Там само. — Спр. 4—4 зв.

⁵⁹ Там само. — Спр. 12. — Арк. 65.

⁶⁰ Там само. — Арк. 44.

службовцям через закінчення демобілізації припинялася з 15 березня. Термін їх видачі подовжувався для родин полонених (до їх повернення додому) та без вісті зниклих — на три місяці, до 1 травня. Також міністерству військових справ було доручено розробити законопроект про військові пенсії для громадян УНР — військових та їх родин⁶¹.

Усі частини, установи і заклади, що підлягали розформуванню, мали надіслати до військово-наукового відділу Генерального штабу описи й точні відомості про стан і місце перебування стягів, прапорів, грамот, ікон та інших коштовних історичних документів і речей (картин, портретів, зібрання зразків зброї, одягу, знаряддя) і книгозбірок. Усі ці речі мали бути передані до Державного українського військово-історичного музею та бібліотеки Генерального штабу⁶².

Демобілізації підлягали й усі установи і відділення Земського Союзу, Союзу Міст, «Червоного хреста» та інших воєнізованих громадських організацій, що працювали на допомогу армії та одержували матеріальне забезпечення з державної скарбниці. Ще 24 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат розглянув справу ліквідації Всеросійського союзу міст на Південно-Західному фронті та інших організацій, пов'язаних із війною. Було вирішено доручити секретарю продовольчих справ скласти комісію для розробки плану їх розформування, а також приступити до поступової їх ліквідації і встановити нагляд за їх діяльністю. 28 листопада до комісії вирішили включити представників секретарств військового, продовольчого, торгу і промисловості, контролю, а також від організацій, що ліквідуються⁶³. Вони підпорядковувалися польовому контролю та передавалися до відповідних демобілізаційних комісій для розформування або зменшення штатів. Нова комісія у справах Союзу міст була заснована 10 квітня під керівництвом уповноваженого

⁶¹ Українська Центральна Рада.... — Т. 2. — С. 176.

⁶² ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 17.

⁶³ Українська Центральна Рада. — Т. 1. — С. 474, 481.

Союзу Кирилова у складі: полковника Невдахова, представників від демобілізаційного відділу, за призначенням Ф. Кудрі, державного контролю та Союзу міст⁶⁴.

Наприкінці березня була створена ліквідаційна комісія у справі закриття справ Земсоюзу під головуванням В. Колачевського. До її складу увійшли представники: від інтендантства Іванюк, демобілізаційної комісії — Нікітін, Земсоюзу — Гамбургер й Ентеліс та державного контролю. Майно організації мало реалізовуватися переважно спілкам та кооперативам⁶⁵.

Для ліквідації установ «Червоного хреста» та часткового продажу їх майна 8 квітня запрацювала комісія на чолі з головним уповноваженим «Червоного хреста» Іваницьким. До неї увійшли полковник Мендельов, член демобілізаційної комісії по призначенню Ф. Кудрі, представники державного контролю, Головної військової санітарної управи (2 особи), санітарної управи (2 особи) та «Червоного хреста» (2 особи)⁶⁶.

Для визначення методів роботи та за для ефективної діяльності демобілізаційних комісій на початку березня був розроблений та оповіщений окремий статут⁶⁷.

Демобілізаційний відділ при Головному начальнику постачання припинив своє існування 10 квітня. Його справи передавалися до відповідних відділів Головних управлінь постачання армії, а урядовці ще на один місяць прикріплювалися до останніх із збереженням оплати. Голова відділу Ф. Кудря переходив у розпорядження Головного начальника постачання⁶⁸. Справи, рахунки та інші документи передавалися до архіву Генерального штабу у Києві по вул. Банковій, 2⁶⁹.

⁶⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1076. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 26.

⁶⁵ Там само. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 11.

⁶⁶ Там само. — Ф. 1076. — Оп. 2. — Спр. 41. — Арк. 22.

⁶⁷ Там само. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 21–22.

⁶⁸ Там само. — Спр. 14. — Арк. 22.

⁶⁹ Там само. — Спр. 4. — Арк. 5.

Отже, фактично демобілізаційний відділ працював трохи більше місяця і за цей час його головні завдання по демобілізації особового складу військових частин російської армії були виконані. Одночасно ліквідовувалися усі демобілізаційні комісії та посади уповноважених. Збирання і охорона військового майна, яке ще залишалося на колишніх Південно-Західному та Румунському фронтах і знаходилося на території України, відповідно до наказу від 15 квітня, продовжувалося вже під керівництвом губернських та повітових комендантів. Для проведення цієї роботи при них утворювалися комісії із залученням до роботи осіб, що працювали до того у демобілізаційних органах. До новостворених установ залучалися фахівці з гарматної, інженерної та інтендантської справи з певними правами та обов'язками⁷⁰.

Таким чином, діяльність міністерства військових справ у листопаді 1917 р. — квітні 1918 р. можна умовно поділити на два періоди. Перший розпочався відновленням роботи військового секретарства у листопаді 1917 р. і завершився 26 січня 1918 р., коли українські підрозділи залишили Київ. Другий — з моменту взяття О. Жуковським на себе обов'язків міністра військових справ до гетьманського перевороту у кінці квітня 1918 р.

Протягом першого періоду провід Центральної Ради і відповідно військове відомство планували неухильно дотримуватися своїх зобов'язань на фронті і в тилу до початку мирних переговорів та поступово переводити українізовані частини на створений Український фронт. Останні мали стати основою майбутньої «міліційної» армії. В умовах розпочатих РНК сепаратних переговорів про мир з країнами Четверного союзу та більшовицької агресії з боку радянської Росії ставка у захисті території УНР робилася на українізовані та добровольчі загони. Спроба голови військового секретарства С. Петлюри утворити дві боєздатні сердюцькі дивізії наштотхнулася на жорстку про-

⁷⁰ Там само. — Арк. 41–41 зв.

тидію українського уряду на чолі з В. Винниченком. У результаті конфлікту С. Петлюра був змушений піти у відставку, а 3 січня був ухвалений закон «Про утворення Українського Народного Війська», за яким військове секретарство мало підготувати законопроект про народну міліцію. IV Універсал УЦР підтвердив курс на демобілізацію армії та заміну останньої народною міліцією. У таких обставинах більшовицькі війська, зустрічаючи на своєму шляху слабкий та неорганізований спротив українських сил, неухильно просувалися до Києва. Не виправило положення створення партизанських загонів в умовах розкладу регулярної армії і врешті українська влада залишила столицю наприкінці січня 1918 р.

Другий період діяльності військового відомства починається під керівництвом професійного військового-прикордонника О. Жуковського створенням з решток українських сил Окремого Запорізького загону та призначенням єдиного командуючого всіма армійськими частинами. Низка заходів нового міністра започаткувала планомірну розбудову української армії.

Навесні 1918 р., за даними дослідника Я. Тинченка, у розпорядженні військового міністерства були:

- Окрема Запорізька дивізія під командуванням О. Натієва, що знаходилася на фронті. Згодом вона була переформована на Запорізький корпус у складі чотирьох піхотних полків, інженерного, гарматного, кінно-гірського полків, автопанцирного дивізіону та повітроплавної ескадрильї з п'яти літаків. До нього увійшов і Гайдамацький кіш під назвою гайдамацький піхотний полк⁷¹.
- 1-ий піхотний полк січових стрільців у складі трьох сотен (начальник штабу — А. Мельник), який охороняв Київ.
- Офіцерський полк, складений з офіцерів російської армії.
- Кінно-гонецький дивізіон у складі двох сотень (почав формуватися 12 квітня).

⁷¹ Стефанів З. Згад. праця. — С. 44.

- Три дивізії з українців-військовополонених російської армії, створені у Німеччині та Австро-Угорщині. Як вказує З. Стефанів, була сформована I дивізія синьожупанників під командуванням В. Зелінського (з чотирьох полків та гарматного дивізіону) та козацько-стрілецький курінь сотника Ганжи; II дивізія за часів УЦР скластися не встигла⁷². Після 22 березня ці підрозділи знаходилися у Києві.

На кінець квітня збройні сили УНР складалися з восьми корпусів. До гетьманського перевороту встигли розпочати службу та були включені до лав української армії наступні частини.

У 1-му Волинському корпусі — 1-ша піхотна дивізія з чотирьох піших полків та 2-га піша дивізія, три полки якої знаходились на стадії формування з решток 1-ої Української дивізії.

2-ий Подільський корпус, створений у березні 1918 р., складався з українізованих 12-ої піхотної, 3-ої стрілецької та 12-ої кавалерійської дивізій російської армії.

3-й Херсонський корпус формувався на базі 8-го корпусу російської армії і до нього увійшли ті частини, що на 15 квітня 1918 р. перебували в Одесі — піхотна та стрілецька дивізії, інженерний полк, курінь «Вільної України», автотранспортний дивізіон та авторота.

4-ий Київський корпус утворився з частин та з'єднань X корпусу російської армії і включав пішу дивізію з чотирьох полків, що почали наново формуватися 17 квітня 1918 р.

5-ий Чернігівський корпус розпочав своє складання на початку квітня з рештків трьох піхотних дивізій XXXI корпусу російської армії.

6-ий Полтавський корпус формувався у складі двох дивізій з 15 квітня. До них зарахували чотири піші полки російської армії.

7-ий Харківський корпус розпочав організацію 17 квітня також з двох піхотних дивізій.

⁷² Там само.

8-ий Катеринославський корпус був створений на базі V Кавказького корпусу російської армії та з 17 квітня до нього входили дві піші дивізії, окрема кінна бригада та 61-ий піший Павлоградський полк. До їх складу мали увійти сім полків та артилерійська бригада російської армії⁷³.

Отже, до кінця квітня 1918 р. військове міністерство та РНМ, усвідомивши необхідність створення регулярних військових частин, відмовилися від ідеї «міліційної» армії, як неефективної і неспроможної виконувати бойові завдання. Був не тільки підготовлений план формування українських збройних сил, а й розпочався процес створення національної армії за територіальним принципом та закладений фундамент подальшої її розбудови. До нього були залучені офіцери російської армії різних рангів; йшла підготовка українських старшинських кадрів; створено мережу збірних пунктів територіальних округів; призначалися губернські та повітові коменданти. Провідну роль у цій роботі відігравав голова військового відомства у лютому — квітні 1918 р. О. Жуковський.

⁷³ Тинченко Я. Українські збройні сили... — С. 228–304.